

Nicolaas op handen gedragen

Myra wordt in 805 veroverd door de troepen van de beroemde kalief Haroen al-Rashid. Deze laat in eerste instantie de kerk en de christelijke gelovigen met rust. Wanneer in het begin van de elfde eeuw de strijdbare islamitische Selsjoeken de stad veroveren, valt het doek voor de pelgrimsplaats van Sint-Nicolaas. De inwoners van de Zuid-Italiaanse stad Bari brengen de relikven van Nicolaas in veiligheid. De monniken die in Myra over het graf van Nicolaas waken, noemen het ech-

Heilige Nicolaas met scènes uit zijn leven. Rusland, ca. 1800

ter diefstal. Paus Urbanus II verklaart in 1098 vervolgens zowel de sterfdag van Nicolaas op 6 december als de overbrenging van zijn relikven op 9 mei tot feestdag.

In dezelfde tijd begint ook in Rusland de opmars van Nicolaas als heilige. Talloze iconen met zijn afbeelding, met of zonder de populaire wonderverhalen, zijn het bewijs van zijn verering.

Op 6 december, zijn sterfdag, is het groot feest op de kloosterscholen in het dertiende-eeuwse Duitsland en Noord-Frankrijk. Daar wordt Nicolaas als patroonheilige van de scholieren vereerd. Tijdens zijn feest 'verschijnt' de heilige in een mirakelspel aan de kinderen, hij brengt geschenken voor ijverige leerlingen en vermaant luie scholieren. Ook komt het in deze tijd voor dat leerlingen zelf als verklede bisschoppen de straat opgaan en om geld bedelen. Vanuit deze centra van cultuur en religie verspreidt het feest zich ook naar onze streken. Deze viering is van groot belang geweest voor de groei van het sinterklaasfeest. In de Middeleeuwen wordt Nicolaas ongekend populair: hij is beschermheilige van meer dan 50 beroepen, van ongehuwde meisjes en kinderen. Talloze kerken worden aan hem gewijd, schilderijen en beelden van hem gemaakt, miniaturen geschilderd: hij wordt op handen gedragen.

Nicolaas van zijn voetstuk gehaald

Op de grens naar de nieuwe tijd (zestiende eeuw) is het feest van Nicolaas een van de hoogtepunten in de winter. Naast de plechtige mis en procesie, met of zonder beeld van de heilige, op 5 en 6 december in de kerk, is er op straat van alles te doen: kermis en jaarmarkt. Daar worden allerlei lekkernijen verkocht. De Reformatie in Nederland wil Nicolaas als heilige laten verdwijnen. Predikanten strijden tegen de verering van de Sint als 'paapse superstitie' (katholiek bijgeloof) maar kunnen het feest niet uitroeien. Vooral het aspect van het geven heeft hiervoor een te belangrijke plaats gekregen in de samenleving van de Republiek. Dit blijkt wel uit de schilderijen waarop het sinterklaasfeest is afgebeeld. Het Feest is een familiefeest geworden waarbij geschenken worden uitgedeeld. De cadeautjes die de kinderen krijgen zijn tot in onze tijd niet echt veranderd: het meisje krijgt een pop,

Sint-Nicolaas met de drie jongens, Rouan, ca. 1500

Drie leerlingen van een kloosterschool worden door een hebzuchtige herbergier beroofd en gedood. Hij stopt hun lichamen in een kuip. Niet lang daarna overnacht ook Sint-Nicolaas in de herberg. Hij wekt de jongens weer tot leven.

Wist je dat...
De verering van de heilige Nicolaas in de kerk niet meer verplicht is. Voor de katholieke kerk werd het gebrek aan harde feiten over Nicolaas van Myra uiteindelijk een probleem. Zo kon het gebeuren dat Sint-Nicolaas een stap terug moest doen. De verering blijft toegestaan in de aan hem gewijde kerken maar is niet langer verplicht. Van een verbod is echter geen sprake en in de praktijk verandert er weinig.

Het Sint-Nicolaasfeest, Jan Steen, ca. 1668

haar kleine broertje een balspel en voor iedereen is er koek en snoep. De grote jongen linksachter heeft verdriet. Hij heeft een roe in zijn schoen gehad. Hier komt de Sint als opvoeder om de hoek kijken, een rol die hij van oudsher al speelt: Wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is de roe!

Cadeautjes, surprises en snoep

Bij het sinterklaasfeest hoort het geven van eetwaar en cadeautjes. Dat is in de Middeleeuwen al zo. In de barre wintertijd is het een teken van christelijke barmhartigheid om te delen. Uit talloze bronnen komt naar buiten dat zowel de kerk als de rijken op *Sunte Nicolaesdach* ruimhartig aan de armen en kinderen geven: na de hoogmis worden witte broden uitgedeeld aan de behoeftigen. In de Utrechtse Nicolaaskerk worden vanaf 1427 schoenen met geld gevuld. Op Sinterklaasmarkten zijn lekkernijen te koop: *Claeskoek*, *honinctaert* en *massepeyn*. Ook dan al geloven de kinderen dat de Sint op zijn paard, rijdend over het dak in de nacht van 5 op 6 december goede gaven in hun schoen doet. De uitdeling aan de armen met het sinterklaasfeest door

de kerk verdwijnt tijdens de Reformatie. Het huiselijke feest blijft bestaan met snoep en cadeautjes. Uit de zeventiende eeuw zijn lijstjes met cadeautjes voor kinderen overgeleverd. Wie denkt dat tegenwoordig de kinderen veel krijgen, zal met verbazing kijken naar: *een peperhuysje*, *kapittelstocken* (soort zuurstok), *kolfstok* (soort hockeystick), *een warptol* met ijzeren pin (die draaien beter en harder), *een boek met moye storyen* (mooie verhalen), *een schoolbord*, *een schrijfboek* en *geld in een appel verstoppt* (bron: het toneelstuk *Moortje* van G.A. Bredero, 1617). Dit laatste zou wel eens de voorloper van de surprise kunnen zijn.

Nicolaas onzichtbaar

Ondanks alle prekende predikanten en verboden uit de zeventiende eeuw wordt in de periode 1700-1850 het Sinterklaasfeest nog steeds gevierd. Maar de herinnering aan de **heilige Nicolaas** is ver weg. Berucht zijn de Sinterklaasmarkten waar allerlei

Op de stoof ligt een heel bijzonder cadeau: een appel waarin geld is verstoppt. Deze sluitappel is kunstig opengesneden en uitgehold. Ook het brood, de *deuvekater*, is een populaire traktatie. Het is fijn zoet brood.

De grote jongen, links op het schilderij, heeft verdriet. Hij heeft een roe in zijn schoen gehad. Hier komt de Sint als opvoeder om de hoek kijken, een rol die hij van oudsher al speelt: Wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is de roe!

Wist je dat...
In de oude Nicolaaskerk van Jutphaas (Utr) een grafsteen was met de volgende tekst: Johanna van Rijn, ambachtsvrouw van het Overeind van Jutfaas, heeft, om christelijke naastenliefde te tonen, (...) voor twintig arme mensen die in Jutfaas wonen, jaarlijks op Sinterklaas een paar kousen en schoenen voor hun blote voeten gegeven. Johanna overleed in 1603. (1615)

snoepgoed en cadeautjes worden verkocht en waar jonge, huwbare meisjes en jongens elkaar treffen. Sinterklaas, de 'goed huwelijksman', is al heel lang ook de patroon van de ongehuwde meisjes. De burgerij vindt deze openbare sinterklaasviering maar niets. In een aantal plaatsen worden deze feesten verboden tot groot protest van de bevolking. Het feest wordt aangegrepen om kinderen aan te sporen tot hard werken op school en tot gehoorzaam-

Koekplank, Nederland, 18e eeuw

heid aan de ouders in ruil voor een beloning. Luiheid wordt gestraft. Sinterklaas ontwikkelt zich tot een feest om het burgerlijk ideaal van hard werken, verantwoordelijkheid en eigen ontwikkeling te promoten.

Patroonheilige

Maar Sint-Nicolaas is niet zonder slag of stoot verdwenen. De bakkers en slagers laten zich niet zomaar hun patroon ontnemen en ook kooplieden ontvangen graag zijn bescherming. Veel steden in de Lage Landen hebben in de Middeleeuwen een Sint-Nicolaasgilde. Naast sociale plichten voor de leden, zoals het ondersteunen van weduwen en wezen, zijn er ook religieuze, bijvoorbeeld het zorg dragen voor het Nicolaasaltaar in de kerk.

'God die de milde bisschop, de heilige Nicolaas, met ontelbare wonderen hebt vereerd...'
Gebed tot Sint-Nicolaas in de Processionale van de Utrechtse Buurkerk, 1450

Gildebokaal uit Arnhem, ca. 1775

Sint-Nicolaas en zijn knecht, Amsterdam, ca. 1850

Na de overgang naar het protestantisme (zie infoblad *Humanisme en Hervorming*) verdween het altaar voor de heilige. Maar als economisch en sociaal verband bleven de gilden bestaan. De naam Nicolaasgilde blijft, vaak nog met de titel Sint ervoor, in gebruik tot de afschaffing van het gildesysteem aan het eind van de achttiende eeuw.

De moderne Sint-Nicolaas

Vanaf het eind van de achttiende eeuw komt het Sint-Nicolaasfeest voor in boekjes voor kinderen. De versjes gaan altijd over gehoorzaamheid en vlijtig leren. In 1850 zorgt het prentenboek *Sint-Nicolaas en zijn knecht* van de onderwijzer Jan Schenkman voor een revolutie. Hij maakt een fleurig en vrolijk kinderboek dat oude thema's vastlegt en nieuwe toevoegt. Sint-Nicolaas wordt in ieder geval qua uiterlijk weer een echte bisschop. In het populaire en talloze malen herdrukte boekje verschijnen allerlei nieuwe elementen. Zo wordt er beschreven dat Sint-Nicolaas met de stoomboot uit Spanje komt en hij plechtig wordt ontvangen. Sinterklaas wordt nu echt een feest voor kinderen, vooral gevierd op scholen. Vanaf de eerste druk van het boekje staat een

knecht Sint-Nicolaas bij. De Sint heeft het volgens het verhaal razend druk met het stoppen van cadeautjes in de schoorsteen en het bestraffen van stoute kinderen. Daarbij is hij niet zachtzinnig: wie ongehoorzaam is, krijgt de roe en gaat in de zak mee naar Spanje.

Opschudding over Zwarte Piet

Er zijn veel verhalen over Zwarte Piet. Waarom is hij zwart en wat is zijn plaats naast Sint-Nicolaas? Waarom krijgt de Sint een helper in de persoon van een zwarte knecht? In Duitsland werd Nicolaas vanaf de late Middeleeuwen tijdens het feest vergezeld door griezels die verkleed waren, zwar-

te gezichten hadden en zwaaiden met stokken en kettingen. Maar Zwarte Piet lijkt daar in de verste verte niet op. Buiten dat is er in de Nederlandse bronnen uit de 17e en 18e eeuw geen sprake van een zwarte begeleider. Pas in het midden van de negentiende eeuw duikt hij op. Jan Schenkman is de bedenker. Hij laat Sint Nicolaas verschijnen als een waardige man die het beste voorheeft met de kinderen. Hij krijgt ook een helper: een zwart persoon. Al snel wordt deze figuur een onmisbaar onderdeel van de maskerade die sinterklaasfeest heet. In eerste instantie houdt Piet het paard vast en laat het straffen aan Sint-Nicolaas over. Maar zijn takenpakket wordt uitgebreid: als Piet stopt hij stoute kinderen in de zak en straft ze met de roe. In deze functie speelt hij in op de angsten van kinderen om zo goed gedrag en gehoorzaamheid te stimuleren. Na de Tweede Wereldoorlog verandert de functie van de makker van Sint. Onder invloed van pedagogische opvattingen wordt hij veel meer de hulpvaardige vriend van de Sint die pepernoten strooit en pakjes door de schoorsteen doet. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw

Wist je dat...
De beroemde Nederlandse pedagoog Jan Ligthart (1859-1916) al protesteert tegen Zwarte Piet als boeman.

staat de persoon van de zwarte knecht ter discussie. Veel zien in de figuur Piet een vingerwijzing uit het koloniale verleden van Nederland. Ze vinden de zwarte helper een symbool van de onderdrukking van de zwarte medemens. Vanaf 2010 is er veel discussie over de rol en positie van Piet. Het Sinterklaasfeest zoals we dat nu vieren in Nederland is een 'levende traditie' die vanaf de 13e eeuw bestaat. Tradities evolueren en worden aangepast aan de tijdgeest. Voor 1940 stopte Piet stoute kinderen in de zak en straftte ze met een roe. Dit onderdeel van de Sinterklaastraditie is al verdwenen en zo zullen de gebruiken rond deze nationale feestdag blijven veranderen. Dit geldt ook voor de kleur en positie van Piet. Het Sinterklaasfeest staat erom bekend dat het zich aanpast aan de omstandigheden.

Sint voor groot en klein

In alle voorgaande eeuwen zijn het de kinderen die van Sint-Nicolaas cadeautjes krijgen. In de negentiende eeuw gaan ook de volwassenen steeds meer meedoen met het feest: ze wisselen onderling cadeautjes met surprises en gedichten uit. De oudste Sinterklaasrijmen stammen uit het eind van de negentiende eeuw. De damesbladen

Wist je dat...
Lange tijd is gedacht dat Sinterklaas veel te danken heeft aan de Germaanse god Wodan. Veel van de typische Sinttradities zoals het strooien met snoep en het rijden op een wit paard zouden terug te voeren zijn op deze Germaanse godheid. Wetenschappers vinden dit nu onwaarschijnlijk.

zoals Margriet geven vanaf 1925 tips voor het maken van surprises, een grappige manier om iets te verpakken. Aan intochten en schoolfeesten wordt in de kranten steeds meer aandacht besteed. Polygoonjournaals met de intocht van Sinterklaas zijn er al vanaf 1941. Door al deze gebruiken ontstaat een nationaal gevoel rond het feest, dat nog versterkt wordt door de uitzendingen van de intocht op de televisie met name vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog gaat een pakjesavond vaak als volgt: er is gebonk op de ramen, dan strooit een hand pepernoten door de kamer. Vervolgens komt de Sint met zijn pieten onder luid gezang de kamer in. Na wat ernstige of plagende woorden voor ieder kind, worden de cadeautjes uitgedeeld. De Sint trekt zich terug en gaat snel naar een volgend adres. Vervolgens worden de cadeautjes uitgepakt en de gedichten voor-gelezen.

Wie komt er alle jaren...

och kent het feest een neergang. In november van het jaar 1992 luidt de schrijver Nicolaas Matsier met een artikel in NRC-Handelsblad de noodklok. Veel gezinnen kiezen ervoor om onder de kerstboom pakjes te leggen. De Kerstman lijkt een geduchte concurrent van Sinterklaas te worden. Maar is hij dat wel?

Santa Claus is toch niet meer dan een Amerikaanse versie van de heilige bisschop Sint-Nicolaas. Zijn rondborstige uiterlijk kreeg hij vooral door de vrolijke coca-colareclames.

De actie van Matsier heeft succes gehad. Er worden actiegroepen opgericht die de viering weer bevorderen. Dit heeft er zeker aan bijgedragen dat het sinterklaasfeest bovenaan de lijst staat van meest geliefde tradities.

Wist je dat...
Sinterklaas al heel lang op een paard rijdt. Al in de zeventiende eeuw gaat de Goudse dominee Saeperus tekeer en spreekt minachtend over die Sint 'die op zijn paard over de daken rijdt'.

Nicolaas geeft de arme meisjes geld, Nederland, eind 19e eeuw

Literatuur:

- Frits Frits Booy: *Sint Nicolaas van A tot Z* (Eindhoven 1998)
- Eugenie Dirks en John Helsloot, *Het Sinterklaasboek* (Zwolle 2008)
- Mirjam van Leer, *Geven rond Sinterklaas. Een ritueel als spiegel van veranderende relaties* (Amsterdam 1995)

Tijdslijn Sint-Nicolaas

Ca. 270	Geboorte van St. Nicolaas
342	6 december de vermoedelijke sterfdag van St. Nicolaas
1087	Zeelieden roofden de heilig verklaarde botten van St. Nicolaas uit Myra en brengen ze naar het Italiaanse Bari
1098	Inwijding van de Nicolaaskerk te Bari. Paus Urbanus II verklaart de sterfdag van Nicolaas op 6 december tot feestdag.
1360	Een van de oudste berichten over een Sinterklaasviering stamt uit 1360. In Dordrecht kregen de kinderen een dag vrij en een footje uit de stadskas om pret te maken.
1427	Uit archiefstukken blijkt dat vanaf 1427 in de Sint Nicolaaskerk in Utrecht schoenen werden gezet op 5 december, pakjesavond. Rijke Utrechters legden wat in de schoenen en de opbrengst werd verdeeld onder de armen op 6 december, de officiële sterfdag van de Heilige Nicolaas
1617	Blijspel <i>Moortje</i> van G.A. Bredero
1662	Arnhemse keur van 3 december 1662 waarin het zetten van de schoen en het bakken van Sinterklaaskoekjes werden verboden.
1663-1665	Jan Steen schildert twee schilderijen met het Sint-Nicolaasfeest.
1783	In een kroniek van 1783 wordt verteld dat Sint Nicolaas te paard door Brabantse steden rijdt, toegejuicht door dankbare kinderen. De schrijver spot hiermee, omdat hij het bijgeloof vindt.
1848	In het boek van Jan Schenkman wordt voor het eerst de knecht genoemd.
1850	Introductie door Jan Schenkman van de stoomboot die uit Spanje komt. Liedje 'Zie ginds komt de stoomboot'.
1891	De benaming 'Zwarte Piet' wordt voor het eerst in het Sinterklaasboek 'Het feest van Sinterklaas' van Lina gebruikt.
1931	Coca-Cola laat een advertentie ontwerpen door de Zweedse kunstenaar Haddon Sundblom waarop twee kinderen flessen cola aan de Kerstman geven
1934	De eerste intocht van Sint-Nicolaas in Amsterdam
1941	Eerste polygoonjournaal met intocht van Sint-Nicolaas
2001	Eerste uitzending van Het Sinterklaasjournaal (NPS)
2009	Jaar van de traditie
2011	Quincy Garia protesteert met de leus 'Piet is racisme' bij intocht van Sinterklaas in Dordrecht
2013	Pietenprotest in Amsterdam
2014	Nationale discussie over de positie van Piet

- Marie-José Wouters, *Sinterklaas Lexicon. Sinterklaas van A tot Z* (Haarlem 2008)
- Albert van der Zeijden, *Suikergoed en surprise. Over Sinterklaas. Het Alledaagse leven nr.2* (Zwolle 2008)
- Albert van der Zeijden en Ineke Strouken, *Sinterklaas in Nederland. Een traditie onder vuur* (Utrecht 2014)